

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИРОБНИЦТВА
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ****ORGANIZATIONAL AND LEGAL SUPPORT OF AGRICULTURAL PRODUCTION
IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION**

Шерстюк С.В., к.е.н,
заступник декана факультету менеджменту, адміністрування та права,
доцент кафедри права та європейської інтеграції
Державний біотехнологічний університет

Шерстюк К.Д., бакалавр права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті розглядаються правові засади діяльності Європейського Союзу (ЄС) та їх вплив на організаційно-правове забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції. Звернено увагу на Установчі договори ЄС – Договір про Європейський Союз (ДЄС) і Договір про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС), які закладають фундамент загального функціонування Союзу, визначають цілі його створення та врегульовують питання організаційного та правового забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва, провадження спільної аграрної політики державами-членами ЄС зокрема. Проведено аналіз інших актів права ЄС, які більш секторально та спеціалізовано регламентують ті чи інші сфери провадження аграрного виробництва та збуту сільськогосподарської продукції.

У статті також визначено, що основним та пріоритетним завданням нашої держави в умовах євроінтеграційних процесів є адаптація національного законодавства відповідно до вимог стандартів ЄС, а галузь сільського господарства та аграрного виробництва не є винятком для реалізації цієї необхідності.

Проаналізовано завдання та напрями наближення національного аграрного законодавства та співробітництва України з Союзом у галузі сільського господарства, виходячи зі змісту норм Угоди про асоціацію з ЄС від 2014 року. Зазначено, що виконання зобов'язань за Угодою відкриває Україні доступ до ринків ЄС і міжнародних ринків.

На підставі інформації наданої на порталі «Пульс Угоди» здійснено аналіз поточного стану виконання зобов'язань України перед ЄС задля набуття повноправного членства у ЄС протягом 2018-2021 років. Окрім того, проаналізовано і стан впровадження імплементаційної та адаптаційної роботи станом на 2024 рік, а саме розкрито питання нових нормативно-правових актів у галузі аграрного права.

Проаналізовано окремі принципи здійснення спільної аграрної політики ЄС, розкрито основи державної підтримки аграрних товаровиробників та проведено порівняльний аналіз законодавчого регулювання на національному рівні відповідно до наведених засад функціонування ЄС у даній сфері. Наостанок запропоновано відповідні висновки-рішення в контексті європейського вектору розвитку України.

Ключові слова: сільське господарство, аграрний сектор, Європейський Союз, імплементація, адаптація, євроінтеграція.

The article examines the legal framework of the European Union (EU) and its impact on the organizational and legal support of agricultural production. Attention is drawn to the EU's Constituent Treaties – the Treaty on European Union (TEU) and the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU) – which lay the foundation for the overall functioning of the Union, define the purpose of its creation, and regulate the issues of organizational and legal support for the development of agricultural production and the implementation of common agricultural policy by the EU Member States, in particular. The author analyzes other EU legal acts which regulate certain areas of agricultural production and marketing of agricultural products in a more sectoral and specialized manner.

The article also determines that the main and priority task of our state in the context of European integration processes is to adapt national legislation in accordance with the requirements of EU standards, and the agricultural sector is no exception to this need.

The article analyzes the tasks and directions of approximation of national agricultural legislation and cooperation between Ukraine and the EU in the field of agriculture based on the provisions of the Association Agreement with the European Union of 2014. It is noted that the fulfillment of obligations under the Agreement gives Ukraine access to the EU and international markets.

Based on the information provided on the "Pulse of the Agreement" portal, the author analyzes the current state of fulfillment of Ukrainians obligations to the EU in order to obtain full membership in the EU in 2018-2021. In addition, the author analyzes the state of implementation and adaptation work as of 2024, namely, the issue of new regulations in the field of agrarian law.

The author analyzes certain principles of implementation of the EU's Common Agricultural Policy, reveals the basis of state support for agricultural producers, and conducts a comparative analysis of legislative regulation at the national level in accordance with the principles of the EU's functioning in this area. Finally, the author offers relevant conclusions and solutions in the context of Ukraine's European vector.

Key words: agriculture, agricultural sector, European Union, implementation, adaptation, European integration.

Вступ. У процесі євроінтеграції України, одним з ключових напрямів є адаптація аграрного сектору до стандартів Європейського Союзу. Організаційно-правове забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції грає важливу роль у цьому процесі. Це означає, що шляхом ефективного регулювання та підтримки аграрного сектору можна досягти високих стандартів якості та конкурентоспроможності на світових ринках.

Актуальність досліджуваної теми. Сільськогосподарська галузь є вкрай важливою для розвитку та належного функціонування економіки в державі та пріоритетність її розвитку викликана винятковим значенням основного об'єкту виробництва та збуту – сільськогосподарської продукції. Для належного регулювання провадження даного виду діяльності важливе місце займає правова база та нормативне регулювання, яке відображається

у розробці та прийнятті нормативно-правових актів різної юридичної сили. У зв'язку з набуттям нашою державою статусу держави-кандидата на вступ в ЄС від 23 червня 2022 року Україна має провести ряд певних імплементаційних заходів для приведення законодавчої бази до стандартів Європейського Союзу (далі – ЄС або Союз), тим самим виконати зобов'язання, які залишаються чинними ще з часів ратифікації Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (2014 року) та мають бути виконані задля скорішого набуття статусу повноправного члена ЄС.

Метою статті є розкриття джерел правового регулювання виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції в ЄС та проведення аналізу поточного стану аграрного законодавства України в контексті адаптації до вимог ЄС.

Виклад основного матеріалу. Проблеми реформування як фінансово-правової системи ЄС, так і Спіль-

ної аграрної політики назріли вже давно, оскільки існує потреба в їх більшій прозорості, демократичності контролю, врахуванні посилення конкуренції та глобалізаційних процесів, зміни ситуації на аграрних ринках, нових вимог і преференцій споживачів [1, с. 188].

Правовою основою діяльності ЄС є його установчі договори: Договір про Європейський Союз (далі – ДЄС) від 7 лютого 1992 року та Договір про функціонування Європейського Союзу (далі – ДФЄС) від 25 березня 1957 року, які закріплюють провідні завдання створення та діяльності ЄС: заснування внутрішнього ринку, економічного та валютного союзу; забезпечення сталого розвитку європейського регіону, суттю якого є раціональне зростання економіки, цінова стабільність, конкурентоспроможність ринкової економіки та підтримка, зокрема, економічної та соціальної єдності держав-членів [2].

Згаданий вище ДФЄС також містить Розділ III, що має назву «Сільське господарство та рибальство», де у статті 38 наводиться дефініція сільськогосподарської продукції. Так, під останньою розуміють продукцію, яку виростили на землі, продукти тваринництва та рибальства, а також продукти первинної обробки, безпосередньо пов'язані з цією продукцією [2].

Крім того, Договір заклад підґрунтя для Спільної аграрної політики держав-членів Союзу.

Не можна оминати увагою й інші акти Союзу, що посідають наступне після установчих договорів місце в загальній їх ієрархії. До них слід віднести регламенти, директиви, рішення, які є обов'язковими у сфері регулювання відносин з виробництва сільськогосподарської продукції рослинного і тваринного походження. Варто зауважити, що акти, що розробляються ЄС спрямовуються в першу чергу на правове регулювання держав-членів, які в силу взятих на себе зобов'язань, повинні неухильно їх дотримуватися. Зобов'язання, взяті державами містяться у загаданих установчих договорах, «вторинному» праві ЄС тощо [3].

Серед актів «вторинного права» важливе значення відіграють зокрема такі: Рішення Комісії ЄС № 2000/572/ЄС від 8 вересня 2000 р., яким встановлено зокрема умови ветеринарної сертифікації імпорту з третіх країн продуктів з м'яса; Директива Комісії ЄС № 98/82/ЄС від 27 жовтня 1998 р., яка регламентує порядок визначення максимально допустимих залишків пестицидів у деяких продуктах; Регламент Ради ЄС № 1253/1999/ЄС від 17 травня 1999 р., який встановлює стандарти якості зернових культур; Регламент Комісії ЄС № 324/2004/ЄС від 25 лютого 2004 р., який регламентує питання максимально допустимих меж вмісту залишків ветеринарних лікарських засобів у тваринній харчовій продукції та ін. [4, с. 360].

Помітною особливістю нормативного регулювання галузі аграрного виробництва у Союзі є наявність диференціації рівнів регулювання: загального та секторального (має свій вияв у запровадженні та регламентації правил для ринків за окремими видом товарної сільськогосподарської продукції) [5, с. 10].

Одним із ключових завдань для нашої держави в рамках євроінтеграційних процесів є адаптація національного законодавства відповідно до вимог права Союзу, та галузь аграрного законодавства не є винятком. Під адаптацією слід розуміти внесення змін до чинної законодавчої бази та прийняття нових законів та підзаконних актів, зміст та призначення яких мають відповідати установленим вимогам права Союзу у відповідній галузі.

У вересні 2014 року Верховною Радою України (далі – ВРУ) було ратифіковано Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода або Угода про асоціацію з ЄС) відповідно до Закону України № 1678-VII від 16 вересня 2014 року [6].

Угода містить Главу 17 Розділу V «Сільське господарство та розвиток сільських територій», зі змісту якої можна виокремити такі елементи співробітництва України та ЄС:

- взаємне розуміння сільськогосподарської політики та розвитку сільських територій;
- оптимізація та покращення інституційно-функціонального сектору на центральному та місцевому рівнях в даній галузі;
- підтримка сучасних технологій у виробництві сільськогосподарської продукції, його сталий розвиток з урахуванням вимог охорони навколишнього природного середовища та активним впровадженням органічного, якісного та безпечного виробництва;
- застосування біотехнологій;
- постійний діалог між сторонами з приводу розвитку аграрної політики у практичній площині, поширення знань шляхом організації навчальних та інформаційних заходів тощо [7].

Важливо зазначити, що виконання зобов'язань у сфері аграрного виробництва та збуту товарної сільськогосподарської продукції за Угодою про асоціацію з ЄС є вкрай важливим з огляду на таке. По-перше, це відкриває можливість виходу на зовнішні ринки Союзу. По-друге, доступ до ринків не обмежується тільки ЄС, але й охоплює інші зовнішні ринки завдяки приведенню національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів, ефективному запозиченню європейських принципів і технологій розвитку, а також здійсненню виробництва, переробки та реалізації аграрної продукції.

Виходячи зі змісту преамбули Угоди про асоціацію з ЄС наближення національного законодавства до *acquis communautaire* (або *acquis ЄС*) є провідним бажанням сторін. В цілому це положення є наслідком того, що для будь-якої держави це є одним з критеріїв вступу до ЄС та переважним аспектом євроінтеграційного вектору розвитку держави.

Почати варто з того, що Кабінетом Міністрів України (далі – КМУ) було створено інформаційну систему «Пульс Угоди» у відкритому доступі для спостереження за впровадженням Плану заходів виконання Угоди про асоціацію з ЄС, яка функціонує в режимі реального часу. Згідно з інформацією, наданою цією системою, розділ сільського господарства за Угодою включає широке коло завдань щодо політики якості сільськогосподарської продукції, органічного фермерства, рибальства, стандартів торгівлі тваринами і рослинами, використання генетично модифікованих організмів. Прогрес виконання зобов'язань нашої держави у сфері аграрного виробництва становить 71%. Відповідальними органами за окреслений напрямок визначені Міністерство розвитку економіки, торгівлі і сільського господарства України (наразі це Міністерство економіки України) та Комітет ВРУ з питань аграрної та земельної політики [8].

Угода про асоціацію з ЄС передбачає, що Сторони підтримують поступове зближення з відповідним правом та регуляторними стандартами ЄС, зокрема з тими, що визначені у Додатку XXXVIII до цієї Угоди [9]. Акти «вторинного права», які висвітлені в наведеному Додатку до Угоди є частиною юридичних стандартів, які розглядаються нашою державою при імплементаційній роботі та поступовій адаптації бази національного законодавства за певною сферою сільського господарства або конкретною продукцією. Зокрема, виділено такі сектори: 1) політика якості; 2) органічне фермерство; 3) генетично модифіковані зернові; 4) біорозмаїття; 5) стандарти торгівлі, серед яких в свою чергу виділено торгівлю:

- рослинами, їх насінням, продуктами рослинного походження, фруктами та овочами;
- живими тваринами та продуктами тваринного походження.

Стосовно виконання Україною імплементаційних заходів у сфері політики якості, то показник виконання

станом на 2021 рік становить 100%. Україною для приведення у відповідність норм національного законодавства щодо безпеки та якості сільськогосподарської продукції було прийнято низку змін до нормативно-правових актів, серед яких, наприклад, можна назвати викладення ЗУ від 23 грудня 1997 р. «Про безпечність та якість харчових продуктів» у новій редакції, тим самим чинним наразі є ЗУ «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів».

Щодо виконання зобов'язань нашою державою у сфері торгівлі тваринами та продуктами тваринництва, то станом на 2021 рік відповідно до порталу «Пульс Угоди» виконаними на 100% є 53 задачі із висвітлених 72-ох; проте у сфері торгівлі рослинами та продукцією рослинництва на цей час виконаними на 100% немає жодної задачі із 53 висвітлених, та деякі з них залишаються простроченим станом на липень 2024 року [8].

Хоча статистика, що відображена на порталі «Пульс Угоди» ілюструє інформацію про виконання Угоди про асоціацію з ЄС протягом 2018-2021 років, варто звернути увагу й на проведення імплементаційної та законодавчої роботи, яка реалізується й станом на сьогодні. Зокрема, серед окреслених вище секторів сільського господарства варто звернути увагу на правове регулювання щодо застосування генетично модифікованих організмів (далі – ГМО). Відповідно до згаданого вище Додатку XXXVIII основним актом права ЄС, що є фундаментом для адаптації українського законодавства у цій сфері та підлягає безпосередньому застосуванню є Рекомендація Комісії від 23 липня 2003 р. щодо принципів розвитку національних стратегій та найкращих практик задля забезпечення співіснування генетично модифікованих зернових та традиційного і органічного виробництва (фермерства) (далі – Рекомендація) [9].

Відповідно до Рекомендації метою маркування є поінформованість споживачів щодо вибору між звичайними та генетично модифікованими продуктами. Також встановлюється види такого маркування: добровільне та обов'язкове (у другому випадку маркуванню підлягає продукція, у якій знайдено сліди ГМО або будь-який продукт, незалежно від фактично вмісту в ньому ГМО, коли мова йде про застосування спеціального процесу виробництва – ГМО-технології). Маркуванню не підлягає продукція, вміст ГМО якої становить менше 0,9% [10, с. 47].

Основою законодавчого регулювання у сфері використання ГМО в нашій державі є Закон України від 31 травня 2007 р. «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів», що наразі є чинним, проте зазначений нормативно-правовий акт не повною мірою відповідає стандартам ЄС. Натомість, що важливо, у серпні 2023 року було прийнято новий ЗУ «Про державне регулювання генетично-інженерної діяльності та державний контроль за розміщенням на ринку генетично модифікованих організмів і продукції» (далі – Закон) (набрання чинності відбудеться 16 серпня 2026 р.), який якісно по-новому врегулює сукупність правовідносин, що пов'язані із використанням та застосуванням ГМО в сільському господарстві.

Новий Закон закріплює юридичні та організаційні засади здійснення державного регулювання та контролю генетично-інженерної діяльності, використання ГМО та обігу продукції, що була піддана генетичній модифікації задля забезпечення продовольчої безпеки держави в цілому. Законодавцем здійснено також розмежування компетенції державних органів влади з метою уникнення дублювання функціональних обов'язків у сфері поводження з ГМО; було удосконалено систему оцінювання ризиків ГМО щодо потенційного впливу на людський організм та довкілля. Законом запроваджено й механізми державної реєстрації ГМО відповідно до вимог ЄС; удо-

сконалено вимоги до маркування відповідної продукції та висвітлено правила щодо відстеження усіх етапів виробництва, переробки та реалізації; встановлено юридичну відповідальність за порушення законодавства в цій сфері [11].

Важливим аспектом правового регулювання аграрного виробництва та товарообігу сільськогосподарської продукції в ЄС також є впровадження та функціонування державної підтримки аграрних товаровиробників, що діє в рамках функціонування Спільної аграрної політики (далі – САП) ЄС, засади якої встановлено у ДФЕС та низці актів «вторинного права», таких як: Регламент Ради ЄС №1698/2005 від 20 вересня 2005 р. щодо підтримки розвитку села з боку Європейського сільськогосподарського фонду розвитку села, яким передбачено різноманітні види державної підтримки, пов'язані як із суб'єктивними обставинами (які суб'єкти займаються аграрним виробництвом), так і об'єктивними (спрямовані на модернізацію певних умов здійснення сільськогосподарської діяльності, переважно зумовлено потребою) [12, с. 204]; Регламент ЄС 2021/2115 від 2 грудня 2021 року, у якому встановлено правила підтримки національних стратегічних планів, що розроблені державами-членами Союзу в рамках САП та фінансування яких здійснює Європейський фонд гарантування сільського господарства (European Agricultural Guarantee Fund – EAGF) та Європейський сільськогосподарський фонд для сільського розвитку (European Agricultural Fund for Rural Development – EAFRD); Регламент ЄС 2021/2116 від 2 грудня 2021 року, що стосується питань фінансів, управлінської сфери, нагляду та моніторингу за провадженням САП [13, с. 4] та ін.

Зокрема, серед згаданих, Регламент ЄС № 2021/2115 (далі – Регламент) регламентує провадження та реалізацію державної підтримки аграрного виробництва. Відповідно до статті 16 Розділу II Регламенту диференційовано види допоміжних виплат. В свою чергу виокремлюються сполучені платежі (coupled direct payments) та відокремлені платежі (decoupled direct payments) [14].

Окрім того, Регламентом введено регресивну шкалу розміру підтримки, яка варіюється залежно від доходу, а держави-члени можуть встановлювати поріг надання підтримки та умови її зменшення.

Зокрема, розмір допомоги на гектар може змінюватися в залежності від дотримання підприємством належних сільськогосподарських практик. Така залежність має поступово зростати і у 2026 році досягти 85% розміру виплат.

Статтею 30 Глави III Розділу II Регламенту врегульовано питання впровадження додаткової підтримки для молодих фермерів. Слід зазначити, що під останніми варто розуміти тих осіб, які відповідають таким вимогам (визначені у п. 6 ст. 4 Регламенту):

- верхня вікова межа 35-40 років;
- бути головою фермерського господарства;
- відповідна підготовка або навички, які визначають конкретні держави-члени (наприклад, це може бути досвід роботи у сільському господарстві, який підтверджується відповідними документами).

Така підтримка надається строком на 5 років (максимальний термін), починаючи з першого року подання заявки на отримання виплати для молодих фермерів, та відповідно до умов, які будуть визначені правовою базою САП, що застосовуватиметься на період після 2027 року, якщо тривалість п'яти років виходить за межі 2027 року. Форма виплат може бути або у вигляді щорічного відокремленого платежу на відповідний гектар, або одноразового платежу на молодого фермера.

Повертаючись до питання порівняльного аналізу стану законодавства України, то в окресленому питанні (щодо надання державної підтримки фермерським господарствам) наведені стандарти ЄС мають відображення і в наці-

ональному регулюванні. Зокрема, у абз. 2 ч. 3 ст. 9 ЗУ «Про фермерське господарство» передбачено, що фермерському господарству головою, якого є особа, яка має вік до 35 років включно, надається державна грошова підтримка, у порядку, що встановлений відповідною урядовою постановою [15].

Висновки. Отже, з викладеного вище випливає, що провадження Спільної аграрної політики в ЄС передбачає делегування повноважень на державний рівень для визначення та конкретизації аграрної політики, що передбачає створення кожною державою-членом власної аграрної політики. За таких умов наша держава може швидше приєднатися до Союзу та стати повноправним членом ЄС у разі наслідування принципів європейської аграрної полі-

тики. При цьому національна аграрна політика має включати зміни лише відповідно до вищезазначених цілей САП та нормативного законодавства, яке визначає заходи для їх досягнення, наприклад, координації розподілу державної допомоги сільськогосподарським виробникам. Окрім цього, має тривати ефективна імплементаційна робота щодо виконання зобов'язань за Угодою про асоціацію з ЄС, однак робота законодавця має здійснюватися з розумом, так аби внесені зміни або прийняті нові НПА носили не суто декларативний характер, а дійсно були виконуваними на користь розвитку аграрного сектору та відповідно державної економіки в цілому і сприяли якнайшорішному набуттю Україною статусу повноправного членства у Європейському Союзі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шерстюк С. В. Спільна аграрна політика ЄС на 2014-2020 роки: орієнтири для України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 5. С. 188-190.
2. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями : Договір; Європейський Союз від 07.02.1992. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_b06 (дата звернення: 28.07.2024).
3. Сіваш А.А., Шерстюк К. Д. Правове регулювання захисту довкілля в контексті європейської інтеграції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/67>
4. Аграрне право: підручник / за ред. А.М. Статівки. – Вид. 2-ге, змін. Харків: Право, 2019. 416 с.
5. Богдан А. Й. Правове забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції в Україні у контексті вимог законодавства ЄС : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2010. 20 с.
6. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 № 1678-VII // *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1678-18> (дата звернення: 28.07.2024).
7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (Додатки) : Угода; Україна від 27.06.2014 // *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/984_011 (дата звернення: 28.07.2024).
8. Пульс Угоди. *Євроінтеграційний портал* : веб-сайт. URL: <https://pulse.kmu.gov.ua/>
9. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (Додатки) : Угода; Україна від 27.06.2014 // *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/984_a11 (дата звернення: 28.07.2024).
10. Аналіз впливу асоціації з Європейським Союзом на агропромисловий сектор Чернігівського та Миколаївського регіонів / В. М. Бойко, Д. М. Дибченко, Р. М. Олексенко, М. М. Селінний, Г. І. Сич / Сівер. ін-т регіон. досліджень. Чернігів : Сівер. центр післядиплом. освіти, 2014. 116 с.
11. Про державне регулювання генетично-інженерної діяльності та державний контроль за розміщенням на ринку генетично модифікованих організмів і продукції : Закон України від 23.08.2023 № 3339-IX // *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3339-20> (дата звернення: 28.07.2024).
12. Богдан А. Й. Щодо правових аспектів виробництва зерна в Україні порівняно з вимогами законодавства Європейського Союзу. *Право України*. 2009. № 11. С. 201-206.
13. Старікова Л. Спільна аграрна політика ЄС і завдання України в контексті євроінтеграції (план наближення політик і гармонізації законодавства). Київ, 2022. 32 с.
14. Regulation (EU) 2021/2115 of the European Parliament and of the Council establishing rules on support for strategic plans to be drawn up by Member States under the common agricultural policy (CAP Strategic Plans) and financed by the European Agricultural Guarantee Fund (EAGF) and by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD). 02.12.2021. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32021R2115>
15. Про фермерське господарство : Закон України від 19.06.2003 № 973-IV // *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/973-15> (дата звернення: 28.07.2024).